

BURSA ŞER'İYYE SİCİLLERİ İŞİĞİNDA OSMANLILARDA İLK TIP FAKÜLTESİ BURSA DARÜŞŞİFASI VE TIBBÎ FAALİYETLER

Osman ÇETİN*

GİRİŞ

İslâm dininin ilme verdiği değer ve Hz. Muhammed'in teşvik ve tavsiyeleri, İslâm dünyasında çok erken bir dönemde önemli bilimsel gelişmelerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Özellikle Abbasi-ler devrinde yaşanan hummalı tercüme faaliyetlerinden sonra ilk-çağların bilgi birikimine müslümanlar vâris oldular. Başkalarından aldıkları bilgilere kendi bilgi ve tecrübelerini de ekleyerek Ortaçağın göz kamaştırıcı İslâm Medeniyetini ortaya çıkardılar.

Bu gelişmeler aynı şekilde tıp alanına da yansdı. Kısa bir süre içinde Zekeriya Râzî, İbn Sinâ ve Zehravî gibi büyük tıp otoriteleri yetişti. Tababet çok şerefli bir meslek haline geldi. Hastahaneler yapıldı. Meslekî ehliyetlerini tesbit için doktorlar imtihandan geçirildi.

Müslüman olduktan sonra Türkler de İslâm dünyasının ilmini ve tıbbını benimsediler. Selçuklular ve Osmanlılar devrinde muhtelif Anadolu şehirlerinde hastahaneler yapıldı. Tabibler, cerrahlar, kehhaller yetişti. Tıp kitapları yazıldı. Tıbbî ait bilgiler yalnız kitaplarda değil, şer'iyeye sicilleri gibi devletin diğer resmî belgelerinde de yer aldı.

İslâm devletlerindeki adlî gelenek, kadılarına, günümüzden çok farklı ve fazla görevler yüklüyordu. Kadıların görev alanlarına giren her şey, hatta merkezî idare ile yapılan her türlü yazışma sûretleri mahkemelerde tutulan defterlere çok düzenli bir şekilde kaydedilirdi. Bu özelliklerinden dolayı mahkeme sicilleri tarih araş-

*Doç. Dr.; U.Ü. İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi.

tırmalarında önemli bir yere sahiptir. Türk siyasî tarihi, Türk hukuk ve iktisat tarihi, Türk kültürü, askerî ve sosyal hayatı, hatta Türk dili ve folklorü bakımından son derece önemli olan siciller şehir tarihi araştırmalarında da ilk akla gelen eserler arasındadır. Tıp tarihi ve deontolojisi ile tıbbî folklorümüzü ilgilendiren kayıtlara da rastlanması, sicillerin bu bakımdan da ele alınıp incelenmesi gereğini ortaya koymaktadır. Biz bu araştırmamızı Bursa Şer'iyeye Sicilleri'nde yaptığımız çalışmalar sırasında karşılaştığımız bazı tıbbî kayıtlara bağlı kalarak kaleme alıyor ve tıp tarihi ile uğraşan değerli bilim adamlarının dikkatlerini sicillere çekmek istiyoruz¹.

İncelemeye çalıştığımız Bursa Şer'iyeye Sicilleri'nde yer alan tıbbî kayıtlar dolaylı olarak defterlere işlenmiştir. Aslında bu kayıtları iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan bir kısmı dârüşşifaya ait kayıtlardır. Dârüşşifa, diğer Osmanlı kurumları gibi vakıflara sahip olup vakfiyesinde belirtilen şartlara göre çalışmaktadır. Sicillerde; dârüşşifaya ait tevcih (göreve tayin) beratlarına, burada çalışan tabip, cerrah, kehhal veya diğer görevlilerin isimlerine, alacakları ücretlere, çalışma biçimlerine, hatta görevlerini ihmalden dolayı azledilenlere rastlamak mümkündür. Ayrıca dârüşşifa dışında, yine tababetle ilgili değişik kayıtlara; hastalıklar, salgınlar, halkın değişik hastalıklara karşı takındığı tavır, hekim-hasta münasebetleri, tereke defterlerinde ise hekimlerin mesleklerini icrâ ederken kullandıkları çeşitli eşya ve eczâ ile bazı tıp kitaplarının isimlerine rastlanmaktadır.

Bursa Sicilleri ve Dârüşşifa

Bilindiği gibi Yıldırım Dârüşşifası ilk Osmanlı hastanesi olarak tarihte yerini almış bir sağlık kuruluşudur. Sultan Yıldırım Bayezid, Bursa'nın doğusunda, kendi adı ile anılan camiine 250-300

1. Aslında bu konuya değerli tıp tarihçimiz Dr. A. Süheyl Ünver 1940 yılında "Tıp Tarihi Arkivi Dergisi"nde çıkan bir yazısında ilim adamlarının dikkatini çekmişti. H. Fehmi Turgal'ın, Ankara Şer'iyeye Sicilleri'nde bulunduğu ve Ünver'e gönderdiği 1011/1620 tarihli mesane taşı ameliyatıyla ilgili bir kayıt üzerine kaleme aldığı kısa bir yazısında Ünver: "Türklerde adlî tıp tarihini aydınlatacak vesikalarımız eski mahkeme-i şer'-iye sicillerindedir. Bunlar iyi tetkik olunacak olursa görülecektir ki adlî tıp tarihimizde mühim bir mevkie maliktir. Bunların toplanarak bir arada neşri ve bu şubenin tarihinin tesbiti çok lâzımdır" demek şüretiyle konunun önemine işaret etmiş ancak bildiğimiz kadarı ile bu sahada kapsamlı çalışmalar henüz yapılamamıştır.

m mesafede, o zaman boş olan meyilli bir araziye hastahaneyi yaptırmıştı. Takriben 30x50 m boyutlarında bir dikdörtgen şeklinde olan yapının kuzeye bakan ön tarafında giriş kapısı ile iki yanında ikişer oda vardır. Kapının sağında olan odalar birbirine bir kapı ile bağlıdır ve ocakları olan bu odalardan biri tabiplere, diğeri eczacılara aittir. Soldaki odalardan biri mutfak, köşede kalanı da büyük bir ihtimalle tuvalettir. İç avlunun iki tarafında, revakların arkasında kademeli olarak yükselen 3.30x3.60 m ebadında 10'ar oda yer alır. Binanın güney tarafında 9.40x7.67 m boyutlarında bir büyük salon ve salonun iki tarafında tonozlu iki büyük oda vardır².

Bir zamanlar baruthane olarak kullanılan ve bugün oldukça harap bir vaziyette olan Bursa Yıldırım Dârüşşifası 15 Ramazan 802/ 12 Mayıs 1400 tarihinde inşa edilmişti³. Yıldırım'ın zengin vakıflar bağladığı dârüşşifada, vakfiyeye göre dokuz görevli çalışıyordu ve bunlara yeteri kadar maaş bağlanmıştı.

GÖREVLİ	SAYISI	MAAŞ		
		NAKDÎ (günlük)	AYNÎ (yıllık)	
			Buğday	Pirinç
Baş tabip	1	12 gümüş dirhem	20 müd	4 müd
Tabip	2	8 gümüş dirhem	15 müd	2 müd
Şerbetçi	2	2 gümüş dirhem	12 müd	-
Eczacı ⁴	2	2 gümüş dirhem	12 müd	-
Aşçı	1	2 gümüş dirhem	12 müd	-
Ekmekçi	1	2 gümüş dirhem	12 müd	-

Tablo I: Vakfiyeye göre dârüşşifa görevlileri ve maaşları

2. Ayverdi, E. Hakkı, "Yıldırım Bâyezid'in Bursa Vakfiyesi ve bir İstibdâlnâme", Vakıflar Dergisi, Ankara, 1969, sy.VIII, s.37-47; Ayverdi, E. H., Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, İstanbul, 1966, I, 454-458; Ayrıca bkz. Çetintaş, Sedat, Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri, Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları, İstanbul, 1952, s.38-47; Gabriel, Albert, Une Capitale Turque Brousse Bursa, I Texte, Paris, 1958, s.65-68.

3. Uludağ, O. Şevki, Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1341/1925, s.78.

4. BŞS (Bursa Şer'iyye Sicilleri), C. 1/53 4a-6b'de "Vakfiye-i Sultan Yıldırım" başlığı ile kayıtlı vakfiye sûretinde eczacı (saydalâniyyân-ı 'aşşâbân) yer almamıştır. Muhtemelen sûret çıkarılırken bu kelimenin yer aldığı cümle atlanmıştır.

Ayrıca vakfiyede, hastahane tedavî edilen hastaların yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak üzere günde 260 gümüş dirhem tayin edilmişti. Yine hastalar için yılda 90 müd pirinç ve hergün yeteri kadar buğday tahsis edilmişti⁵. Bu rakamlar vakfiyenin hazırlandığı 1400 senesi şartlarına göre oldukça yüksekti⁶.

Bursa Dârüşşifası'nda zamanla ne gibi değişiklikler olduğunu, burada kimlerin çalıştığını, hangi sebeplere bağlı olarak görev değişiklikleri yapıldığını tesbit edebilmemize, şer'iyye sicilleri büyük ölçüde yardımcı olmaktadır.

Bu ilk Osmanlı hastahanesinden vakfiyede "dârüşşifâ"⁷ ve mâristan"⁸ olarak bahsedilmektedir. Sicillerde de genellikle "dârüşşifâ" adının kullanıldığını görüyoruz⁹. Zaman zaman bîmârhane" adının da kullanıldığı olmuş¹⁰, hatta aynı defterde birkaç sayfa aralıkla "dârüşşifâ", bîmârhane" ve "tîmarhane" isimleri birlikte kullanılmıştır¹¹. Akıl hastahanesi olarak kullanıldığı son devirlerde ise hâlâ "dârüşşifâ" denilmeye devam edilmiştir¹².

Şer'iyye sicillerinden vakfiyede belirtilen dârüşşifâ ile ilgili görevlere yenilerinin de eklendiği, böylece görevli sayısının zamanla arttığını da tesbit edebiliyoruz. Bu çalışmada değerlendirmeye alınan belgelere göre dârüşşifâ görevlileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, vakfiyeye göre dârüşşifâ görevlilerinin sayısı başlangıçta dokuz kişi iken, kayıtlardan zamanla sayılarının arttığı anlaşılıyor. Böylece 3 tabip, 2 şerbetçi, 2 eczacı, 1 aşçı ve 1 ekmekçiye ek olarak sonradan cerrah, kehhâl, vekilharç, kâtip, kilârî, ferraş, bevvaab ve imam kadroları ihdas edilerek görevli sayısı iyice artırılmıştır. C. evvel 1073/Aralık 1662 tarihli bir Vakıf Muhasebe Defteri'nde hastanede maaş alan görevli sayısı 18 olarak gösterilmiş ve bunlar arasında gassâl, câmeşûy, mühürdâr ve bazârî gibi kişiler de yer almıştır¹³.

5. Yıldırım Vakfiyesi için bkz. Ayverdi, agm.

6. Uludağ, age, s.79-81; Ayverdi, agm.

7. BŞS. C 1/53 4b.

8. BŞS. C 1/53 5b.

9. BŞS. A 35/35 410a, A 45/51 274a, 165b, A 145/173 65b, B15/195 7b, B 103/316 134 a, C 3/265 145a, C 2/261 183a vs.

10. BŞS. A 108/127 188b, A 58/63 31a, 32b.

11. BŞS. A 35/35 391b, 410a, A 58/63 32b, 31a, 42b.

12. BŞS. C 83/648 8b, 19a; Uludağ, age, s.82.

13. BŞS. B 133/348 38ab.

Tablo 2: 1519-1663 yılları arasında tesbit edilebilen dârişşifâ görevlileri ve maaşları.

Görevi	Adı	Göreve başlama tarihi	Görevden ayrılma		Maaşı (Günlük nakit) AKÇE	Yıllık aynî yardım			Görevde olduğu tarih	Açıklamalar
			Sebebi	Tarihi		Buğday MÜD	Pirinç MÜD	Arpa MÜD		
Baş tabip	Vefâ Çelebi	-	-	-	-	-	-	-	959/1552	
"	Mehmet Çelebi b. Süleyman	-	-	-	-	-	-	-	1003/1559	
1. tabip	Sa'di	-	Ölüml	1051	25	-	-	-		(1641)
"	Mehmet	1051	-	-	25	-	-	-		(1641)
"	Ramazan Efendi	-	-	-	25	-	-	-	1073/1663	
2. tabip	Mehmet Çelebi b. Mustafa	-	-	-	-	-	-	-	995/1587	
"	İbrahim Efendi	-	-	-	15	-	-	-	1057/1647	
"	Mustafa	-	-	-	15	-	-	-	1073/1663	
Tabip	Masuh b. Musa	-	-	-	-	-	-	-	909/1503-4	
"	Muhyittin	-	Ölüml	26/05/931	8	5	2	-		(1525)
"	Seyyit Tecettin	26/05/931	-	-	8	-	-	-		(1525)
"	Mevlânâ Kasım	-	-	-	-	-	-	-	968/1561	
"	Hoca Davud b. Abdullah	-	-	-	-	-	-	-	984/1576	
Çerrah	Ali	-	Ölüml	01/07/972	4	3	10	(kile)		(1565)
"	İshak	-	İstifa	23/06/945	4	3	10	(kile)		(1538)
"	Mustafa	23/06/945	-	-	4	3	10	(kile)		(1538)
"	Mustafa b. Pîr Ahmet	-	Ölüml	14/12/979	4	3	10	(kile)		(1572)
"	Ali b. Abdullah	14/12/979	Ölüml	03/12/988	4	6	10	(kile)		(1581)
"	Hasan b. Mehmet	03/12/988	-	-	4	6	10	(kile)		(1581)
"	Mustafa	-	Ölüml	16/04/1053	5	1.5	-	-		(1643)
"	X	17/04/1053	-	-	5	1.5	-	-		(1643)
"	Mehmet	-	-	-	2	-	-	-		
"	Sefer	-	-	-	2	-	-	-		
Kehhal	Bedrettin	-	-	-	4	12	-	-	931/1523	
"	XX	-	-	-	2	-	-	-	1073/1663	
Şerbetçi	Hayrettin	-	Ölüml	03/09/928	2	6	1.5	-		(1522)
"	Hacı Hayrettin	03/09/928	-	-	2	6	1.5	-		(1522)

Görevi	Adı	Göreve başlama tarihi	Görevden ayrılma		Maaşı (Günlük nakit) AKÇE	Yıllık aynî yardım			Görevde olduğu tarih	Açıklamalar
			Sebebi	Tarihi		Buğday MÜD	Pirinç MÜD	Arpa MÜD		
Şerbetçi	Ruhullah	-	Azl	09/06/933	2	6	1.5	-		(1527)
"	Pîr Ahmet	09/06/933	-	-	2	6	1.5	-		(1527)
"	Hoca Yârcan	09/06/933	-	-	2	6	-	-		(1527)
"	Mustafa	-	Azl	958	2	3	-	-		(1551)
"	Hacı Mehmet b. Hızır	958	-	-	2	3	-	-		(1551)
"	Hacı Sinan	-	Ölüm	958	2	6	1.5	-		(1551)
"	Kasım b. Hacı Sinan	958	-	-	2	6	1.5	-		(1551)
"	Yahya b. Ahmet	-	İstifa	./06/983	2	6	-	-		(1575)
"	Kemal b. Mahmut	./06/983	-	-	2	6	-	-		(1575)
Vekilharç	Hasan	-	İstifa	29/05/929	2	2	-	-		(1519)
"	Hacı Mustafa	29/05/929	-	-	2	2	-	-		(1519)
"	Yahya b. Ahmet	-	İstifa	11/03/983	3	-	-	-		(1575)
"	Sinan b. Abdullah	./03/983	-	-	3	-	-	-		(1575)
"	Ahmet Efendi	-	-	-	5	-	-	-	1073/1663	
Katip	Mustafa	-	İstifa	11/08/929	3	3	-	-		(1523)
"	Ebubekir	11/08/929	-	-	3	3	-	-		(1523)
"	Ramazan	-	İstifa	./08/949	2	4	-	-		(1542)
"	Mehmet	./08/949	-	-	2	4	-	-		(1542)
"	Mustafa	-	Ölüm	08/08/1014	5	-	-	-		(1605)
"	Ali b. Mehmet	08/08/1014	-	-	5	-	-	-		(1605)
"	Ali Çelebi	-	-	-	2	-	-	-	1073/1663	
Aşçı	Ali	-	-	-	1	-	-	-	909/1503-4	
"	Mahmut	-	-	-	2	3	-	-	909/1503-4	
"	Ahmet	-	İstifa	02/06/933	2	3	-	-		(1527)
"	Yahya b. Ahmet	-	İstifa	15/12/979	2	3	-	-		(1527)
"	Cafer b. Nasuh	15/12/979	-	-	2	3	-	-		(1572)
"	Oruç	-	-	-	2	-	-	-	1073/1663	

Görevi	Adı	Göreve başlama tarihi	Görevden ayrılma		Maaşı (Günlük nakit) AKÇE	Yıllık aynî yardım			Görevde olduğu tarih	Açıklamalar
			Sebebi	Tarihi		Buğday MÜD	Pirinç MÜD	Arpa MÜD		
Kilerci	Yahya b. Ahmet	-	İstifa	../03/983	3	3	-	3		(1575)
"	Osman b. Ali	../3/983	-	-	3	3	-	3		(1575)
"	Mustafa	-	-	-	2	-	-	-	1073/1663	
Ferraş	Baba Ahmet	-	-	-	2	2	-	-	909/1503-4	
"	Bâli b. Abdullah	-	-	-	2	2	-	-	909/1503-4	
"	Ahmet	-	Azl	961	2	4	-	-		(1554)
"	Veli	961	-	-	2	4	-	-		(1554)
"	Hacı Mehmet	-	-	-	2	4	-	-		
Bevvab	Mehmet	-	İstifa	958	1.5	-	-	-		(1551)
"	İbrahim	-	-	-	-	-	-	-	-	
İmam	Ahmet	-	Ölüml	07/11/929	2	-	-	-		(1523)
"	Ebubekir	07/11/929	-	-	2	-	-	-		(1523)
Kayyım	Mehmet	-	-	-	2	-	-	-	1073/1663	
"	X	-	-	-	2	-	-	-	1073/1663	
"	XX	-	-	-	2	-	-	-	1073/1663	

X Müd: Bir hububat (tahıl) ölçü birimi

"Cemâat-i Hademe-i Dârüşşifâ-i Mübâreke" başlığı ile verilen bu muhasebe kaydındaki görevliler şunlardır.

GÖREVİ	ADI	GÜNLÜK
Hekim-i evvel	Ramazan Efendi	25 akçe
Hekim-i sâni	Mustafa Efendi	15 "
Cerrah	Mehmet	2 "
Cerrah-ı diğ̄er	Sefer	2 "
Kehhal (göz tabibi)	-	2 "
Tabbah (aşçı)	Oruç	2 "
Tabbah-ı diğ̄er	-	2 "
Katip	Ali Çelebi	2 "
Vekilharç	Ahmet Efendi	2 "
Kayyûm-i diğ̄er	-	2 "
Kayyûm-i diğ̄er	-	2 "
Câmeşûy (çamaşırıcı)	Hacı Mustafa	2 "
Gassâl (ölü yıkayan)	Hacı Ebubekir	2 "
Kilârî (ambar memuru)	Mustafa	2 "
Bevvâb (kapıcı)	İbrahim	2 "
Bazârî (mübayaa memuru)	-	2 "
Mühürdâr	Ali	2 "
Toplam görevli: 18	Toplam yevmiye: 75 akçe	

Muhasebe defteri ve diğ̄er sicil kayıtlarınada tesbit edilen görevlilerle vakfiyede belirtilenler birleştirilirse 1073/1662 yılı itibarıyla hastahane görevlileri ve bunların kadro sayıları şöyle tahmin edilebilir.

Baştabip	1
Tabib-i evvel	1
Tabibi-i sâni	1
Cerrah	2
Kehhal	1
Eczacı	2
Şerbetçi	2
Aşçı	2
Ekmekçi	1
Vekilharç	1
Kayyûm	3
Kâtip	1
Kilârî	1
Câmeşûy	1
Gassâl	1
Bevvâb	1
Mühürdâr	1
Bazârî	1
İmam	1
Toplam:	25

Bu tablo bize, başlangıçta 9 kişi olan görevli sayısının 1073/1662 yılında 25'e çıkarıldığını ve bunun %277'lik bir artış ifade ettiğini göstermektedir.

Genellikle vakfiye şartlarına aynen uyulduğu düşünülürse, dârüşşifâ kadrolarındaki bu artışın, hastahanenin gelişmesi ve bu gelişmeye paralel olarak yeni görevlilere ihtiyaç duyulmasından kaynaklandığını tahmin etmek güç değildir.

Dârüşşifâdaki herhangi bir görevde "edâ-i hizmet" edebilmek için mutlaka berât almak gerekirdi. 1051/1641 tarihli bir berât sûreti aynen şöyledir:

"Tabâbet-i evvel-i Dârüşşifâ-i Sultân Bâyezid Han der Bursa,

İftihâru'l-ulemâ ve'l-hâzikîn, âsitâne-i saâdetde bi'l-fiil hekimbaşı olan Mevlânâ Mehmed-zîdet fedâiluhu ve tabâbetuhu- mektub gönderüb zikr olunan dârüşşifâda tabib-i evvel olub yevmî yirmi beş akçeye mutasarrıf olan Sa'di fevt olub yeri mahlûledir, deyû Sultan Süleyman Han Darüşşifâsı'na tabib-i sâni olan Mehmed'e virmek ricâsına arz eyledüğü ecilden tabâbet-i mezbûre Mevlânay-ı müşârunileyhin arzı mûcibince mezkûr Mehmed'e virildi¹⁴.

Bu berât sûretinden 1051/1641 yılında Bursa Dârüşşifâsı'nda boşalan tabib-i evvel kadrosuna İstanbul Süleymaniye Dârüşşifâsı'nda ikinci tabip olan Mehmet'in atandığını ve bu atamanın hekimbaşı arzıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 1085/1674 tarihli başka bir berât sûretinde ise boşalan aynı kadroya bu kez adı belirtilmeyen ve "Medrese-i Tıbbîyye'de şâkird olan..." bir kişi ehil görülerek hekimbaşı Mevlâna Feyzi Mustafa Efendi arzı ile bu göreve tayin edilmiştir¹⁵. Bu kayıt bize dârüşşifânın hem tıp fakültesi, hem de hastane olarak hizmet verdiğini gösteriyor. Tıp fakültesinde "intern doktor" olarak çalışan bir öğrencinin ehil görülerek "tabib-i evvel" tayin edilmesi oldukça dikkat çeken bir olaydır. Aynı zamanda bu tayin bize, dârüşşifâda tabip adaylarının çok iyi yetiştirildiklerini gösterebileceği gibi, dışarıda daha uygun bir tabibin bulunmaması sebebiyle böyle bir atamanın zorunlu hâle geldiğini de düşündürülebilir. 931/1525 yılında, Kehhal Bedrettin'in maaşının azaltılması sebebiyle görevinden çekilmesi, başka kehhal bulunma-

14. BŞS. C 3/265 145a.

15. BŞS. B 103/316 134a.

dığı için Bedrettin'in maaşı artırılarak görevde kalmasının sağlanması ikinci ihtimali güçlendiriyor¹⁶.

Tabipler, cerrah ve kehhaller berat ile göreve atandıkları gibi, dârüşşifâda müteferrik hizmetleri yürüten görevliler de berat almak zorunda idiler. 7 Ramazan 1014/16 Ocak 1605 tarihli bir berat sûreti de aynen şöyledir:

"Nişân-ı şerîf-i âlişân,

İşbu dârende-i fermân-ı hümayûn Ali b. Mehmed, mahrûse-i Bursa'da merhûm mağfûrunleh Yıldırım Bâyezid Han-tâbe serâhû- Dârüşşifâsı evkâfına kâtib olub akdâ kudâti'l-müslimîn Bursa kadısı olan Mevlânâ Abdurrahman -zîdet fedâiluhu- arzı mûcibince, fevt olan Mustafa yerine, sene erbaa aşera ve elf Şaban-ü'l-Muazzamının sekizinci gününde yevmî beş akçe ile kâtib nasb idüb bu berat-ı hümayûnu virdim ve buyurdum ki, varub hizmet-i lâzimesin müeddî kıldıktan sonra tayin olunan yevmî beş akçe vazife evkâf-ı mezbûre mahsûlünden mâh be-mâh mütevellisinden alub mutassarrıf ola. Be-makam-ı Kostantiniyye"¹⁷.

Dârüşşifâda berat almadan görev yapılamayacağını "...elinde berâtı olmaduğundan atabe-i ulyâyâ berât talebiyle müteveccih oldu..."¹⁸ ifadesi ile sicillerde yer alan muhtelif kayıtlardan veya arz-nâmelerden anlamak da mümkündür¹⁹.

Bazı sicil kayıtlarından aynı anda birden fazla görev tayin edilen şahıslara da rastlıyoruz. Meselâ, Ahmet oğlu Yahya hem şerbetçi hem de vekilharç olarak görev yapmış ve bu görevlerinden R. evvel 983/Haziran 1575 tarihinde kendi isteğiyle ayrılmıştır. Yerine Abdullah oğlu Sinan vekilharç, Mahmut oğlu Kemal de şerbetçi olarak atanmışlardır²⁰. Dârüşşifâ içinde kadro değişikliklerine de rastlanmaktadır. Bu tür tayinler bazan terfi şeklinde olmaktadır. Meselâ, birinci tabip Sa'di ölünce yerine terfien ikinci tabip Mehmet göreve getirilmiştir²¹. 15 Zilhicce 979/3 Aralık 1571 tarihinde, akrabası Nasuh oğlu Cafer lehine aşçılıktan feragat eden Ahmet oğlu Yahya'nın, R. evvel 983/Haziran 1575'te Ali oğlu Osman lehine

16. BŞS. A 35/35 410a.

17. BŞS. B 21/210 129b.

18. BŞS. A 19/19 46a, 71a, 74a.

19. BŞS. A 35/35 410a, A 97/113 136b, A 108/127 273b, A 113/132 28a.

20. BŞS. A 108/127 273b.

21. BŞS. C 3/265 145a.

kilercilik görevinden istifa etmesi, Yahya'nın ilk istifasından sonra bu ikinci göreve getirildiğini gösteriyor²².

Tevcih berâtı sûretlerinde ve diğer kayıtlarda görev süresinin söz konusu edilmemesi ise atamaların süresiz yapıldığı anlamını taşımaktadır. Fakat yine de çeşitli sebeplerle görevden ayrılma veya alınma olaylarına rastlamak mümkündür. Görevden ayrılmalarla ilgili olarak tesbit ettiğimiz 34 kayıttan 10'u ölüm, kendi isteği ile istifa şeklinde olup istifalarda genellikle sebep belirtilmeden görevlinin "hüsn-i ihtiyârıyla ferâgat" ettiği belirtiliyor. Yalnız aşçı Ahmet'in "pîr" (ihtiyâr) olması nedeniyle bu görevden "ferâgat" ettiği özellikle ifade ediliyor²³. 34 kayıttan dört tanesi görevden alınmalarla ilgilidir.

Dârüşşifâda tabib-i evvel olan Salih, "...edây-ı hizmet itmeyüb mürezânın hizmetleri muattal kalmışdır..."²⁴; şerbetçi Ruhullah, "...hizmetinde fevka'l-had tekâsül ve tehâvünü olub şerbetçilik hizmeti muattal ve muhtel kalmışdır..."²⁵; şerbetçi Mustafa, "...hıyâneti zâhir olub ref'i lâzım olmağın..."²⁶ ve ferraş Ahmet de, "...edây-ı hizmet itmedüğü..."²⁷ gerekçesiyle görevlerinden azledilmişlerdir. Ayrıca şerbetçi Ruhullah'ın "Dârüşşifâda reîsü'l-etıbbâ olan kimesne ve sâir tabibler şevkâ etdüğü cihetden" görevinden azledildiğinin bildirilmesi, hastanede bir iç kontrol mekanizmasının mevcut olduğunu ve söz konusu sistemin düzenli bir biçimde işlediğini gösteriyor.

Dârüşşifâ Görevlilerinin Maaşları

BŞS C 1/53, 4a-6b'de "Vakfiye-i Sultan Yıldırım" başlığı ile kayıtlı vakfiye sûretinde, dârüşşifâda görev yapacak kişilerin üç tabip, iki şerbetçi, bir aşçı ve bir ekmekçiden ibaret olduğunu görüyoruz. Fakat asıl vakfiyede iki eczacıdan da bahsedilmesi²⁸, kuruluşu sırasında görevli sayısının dokuz olduğunu gösteriyor. Vakfiyeye göre bunlara maaşları yevmiye hesabı ile gümüş dirhem olarak nakden ödenecek, ayrıca yeni vâkıfın şartı olarak her sene bir miktar buğday ve pirinç verilecekti. Bazı sicil kayıtları, gelirle-

22. BŞS. A 97/113 138a, A 108/127 273b.

23. BŞS. A 40/45 2b.

24. BŞS. B 103/316 134a.

25. BŞS. A 40/45 4b.

26. BŞS. A 58/63 23b, 31a.

27. BŞS. A 58/63 42b.

28. Bkz. Ayverdi, agm.

rin azaldığı ve vakfın mâlî sıkıntıya düştüğü yıllarda görevlilerin maaşlarının azaldığını gösteriyor²⁹. 931/1525 gibi dârüşşifâ tarihi için erken sayılabilecek bir dönemde bu sıkıntı hissedilmiş ve kehal Bedrettin'in maaşı 6 akçeden 2 akçeye düşürülmek istenmiştir. Vakıfların iyice sıkıntı çekmeye başladıkları XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, diğer müesseselerle beraber dârüşşifânın da mâlî problemlerle karşılaşmış olabileceğini tahmin etmek zor değildir³⁰.

Görevlilerin maaşlarında görülen artma veya eksilmelerin bir sebebi da aynî olarak verilen buğday ve pirinç miktarının eksiltilmesi, artırılması veya hiç verilmemesidir.

Tablo 1 ve 2'den de anlaşılacağı üzere vakfiyede, tabiilerin dışında kalan görevlilere 12 müd verilmesi şart koşulan buğday 2,3,4,6 müd olarak değişmekte, vakfiyede yer almadığı halde şerbetçiye 1,5 müd pirinç verildiği anlaşılmaktadır. Hatta kilârî Yahya ve onun yerine kilârî olan Osman'a 3 müd buğday, 3 müd arpa verilmiştir³¹. 949/1542 tarihinde, 1014/1605 yılında kâtip olan Mustafa ve Ali'ye sadece 5 akçe verilmesi³² ve maaşlarında üç akçelik bir artışın sağlanması zamanla kâtiplerin maaşlarına zam yapıldığını düşündürebileceği gibi 4 müd buğdayın kesilmesinin, bu artışın sebebi olacağı da kabul edilebilir. Farklı maaşların bir sebebi de, birden fazla ve farklı kadrolar olabilir. Meselâ, vakfiyede tabiilerden her ikisine günde 3 dirhem ve senede 15 müd buğday, 2 müd pirinç verileceği belirtildiği halde, hem 1051/1641³⁴ ve 1057/1662³⁵ tarihli tevcih beratlarından hem de 1073/1662³⁶ yılı vakıf muhasebesi kaydında tabib-i evvele 25, tabib-i sâniye 15 akçe ödendiğini görüyoruz. Her ne kadar bu kayıtlarda aynî yardım belirtilmemişse de bunun, 10 akçelik bir fark yapabileceğini söylemek çok zordur. 2 akçe, 6 müd buğday ve 1,5 müd pirinçle vazife yapan Ruhullah'ın azlinden sonra onun yerine tayin edilen Pir Ahmet'in 2 akçe ve 6 müd buğdayla görev yapıyor olması ve onun Ruhullah'ın yerine ta-

29. BŞS. A 35/35 410a.

30. Vakıfların mâlî sıkıntısı çeşitli sebeplerden kaynaklanabilir. Bu ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Yalnız bu sıkıntının bazan geçici olduğu unutulmamalıdır. Meselâ, Hacı İvaz Paşa Vakfı 1235/1819 yılında 6672, 75 kuruş açık verdiği halde, 1256/1840'da hem açık kapatılmış hem de 3138 kuruşluk bir fazlalık sağlanmıştı. Bkz. BŞS. B 311/551 8a, B 351/663 17a.

31. BŞS. A 108/127 273b.

32. BŞS. A 42/48 14b.

33. BŞS. B 21/210 129a.

34. BŞS. C 3/265 145a.

35. BŞS. B 68/269 22a.

36. BŞS. B 133/368 38b.

yin edilirken "âhar şerbetçilik tevcih" olunmasından söz edilmesi kadro dolayısıyla ortaya çıkan maaş farklılıklarını izah etmemize yardımcı olacaktır³⁷.

27 Recep 924/5 Ağustos 1518 tarihli bir kayıta şöyle denilmektedir:

"Sebeb-i tahrîr oldur ki, mahrûse-i Bursa'da olan dârüşşifâda evvelden dört nefer gılmân-i sultânî hizmet idegelmişlerdir. Biri vefat idüb, biri dahî sakat olub amelinden kalub ve biri dahî levend çikub gidüb hemân bir oğlan kalub şimdi üç nefer oğlana ihtiyaç vardır. Arz olunur"³⁸.

Bu kayıt bize, yukarıda anlatmaya çalıştığımız maaşlı görevlilerin dışında, muhtemelen Bursa Sarayı'ndaki köleler (gılmân-ı sultânî) arasından seçilerek dârüşşifâya gönderilen kişilerin de çeşitli hizmetlerde istihdam edildiklerini göstermektedir. Üstelik kayıttaki ifadelerden, bu uygulamanın eskiden beri mevcut olduğunu ve hizmet edenlerin sayısının dört olarak sabit tutulmaya çalışıldığını, hizmetlerin aksatılmadan yürütülmesinde gösterilen titizliği ve hatta âtil iş gücünün faydalı hizmetlere kanalize edilmesinin düşünü- lüp uygulandığını anlıyoruz.

Üç tabip, cerrah ve kehhalin görev yaptığı Bursa Dârüşşifâsı, değişik hastalıkların tedavi edildiği, hizmetlerin sadece Bursa'da oturanlara değil, civardan gelenlere de sunan bir sağlık kuruluşu idi. Meselâ, Mihaliç/Karacabey köylülerine hizmet için verilen acemi yeniçerilerden Bulgar asıllı Yusuf hastalandığında dârüşşifâya getirilerek tedavi edilmiş ve 4 Şevval 909/21 Mart 1503 tarihinde acemi yeniçeriler kethüdası olan Hayrettin oğlu Pirî Çelebi'ye "dârüşşifâ hademesi" eli ile teslim edilmişti³⁹. Bundan yaklaşık iki ay sonra 9 Zilhicce 909/24 Mayıs 1503 tarihli başka bir kayıta ise, Bursa Kite köylülerine verilen acemi yeniçerilerden Ahmet'in dârüşşifâda öldüğüne tabip Nasuh ile görevleri belirtilmeyen beş kişi şahitlik etmiş olduğunu görüyoruz⁴⁰. Edremit'in Şehirköy'ünden gelen Mustafa adındaki hastanın "etıbbâya" gösterildiğinden bahseden⁴¹ 17 Muharrem 897/20 Kasım 1491 tarihli kayıttaki tabiplerin

37. BŞS. A 40/45 4b, 5a.

38. BŞS. A 25/28 204a.

39. BŞS. A 19/19 76a.

40. BŞS. A 19/19 143b.

41. BŞS. A 8/8 256a.

dârüşşifâ tabibi olduğunu kabul edersek, hizmetlerin Bursa kazaları ile de sınırlı kalmadığı daha iyi anlaşılır.

Böylece başlangıçta çok değişik hastalıkların tedavi edildiği, ihtisas sahibi tabiplerin görev yaptığı, aynı zamanda bir tıp fakültesi olan dârüşşifâ son zamanlarda akıl hastanesi olarak kullanılmıştır. XIX. yüzyıla ait şer'iyeye sicillerinde sık sık "mecnûnun dârüşşifâya irsâli" ile ilgili kayıtlara rastlanması da bu durumu gösteriyor. Meselâ, 17 C. evvel 1268/8 Mart 1852 tarihli bir kayıttan Arapkir'in Bayındır köyünden Bursa'ya gelen ve "Kaygan esvâkında Yoğurt Hanı'nda misâfireten ikâmet iden "Ali oğlu Mahmut, bu tarihten onbeş gün önce "cevher-i aklına hiffet târî ve cünûn mutabbak" olduğuna tabip Zeynelâbidin Ağa'nın şهادeti ile, kendisine bakacak kimsesi olmadığından dârüşşifâya gönderilmiştir⁴². Öte yandan Bursa Mücellidî mahallesinde oturan ve yine aynı tabip tarafından muayene edilen ve "cünûnuna" hükmedilen eskici Ahmet de 27 Şaban 1268/17 Haziran 1852'de hastaneye yatırılmıştır⁴³.

Bursa Şer'iyeye Sicilleri'nde rastladığımız ve hastalıklardan, tabiplerden, cerrahî müdahalelerden bahsedilen ikinci tip tıbbî kayıtlar, dârüşşifâ ile ilgisi belirtilmeyen kayıtlardır⁴⁴. Bu sebeple bu tür kayıtları ayrıca değerlendirmek istiyoruz.

Özel Muayenehaneler

Günümüzde olduğu gibi eskiden de doktorların özel muayenehaneleri vardı. Bunlara "tabip dükkânı", "hekim dükkânı" deniliyordu. Cerrah ve kehhaller de özel dükkânlarında çalışırlardı. Bu dükkânlar başhekimin izniyle açılır ve belli kurallara uyularak buralarda çalışılırdı. Eski hekimlerin kitaplarında hekim dükkânları ile ilgili önemli bilgiler verilmiştir⁴⁵.

5 R. âhir 1112/20 Ağustos 1700 tarihli bir sicil kaydından: "Mahrûse-i Bursa'da vâkı Gelincik nâm esvâk zeylinde Kadıhamam dimekle ma'rûf kurbünde, hekim dükkânında misâfiret vechi

42. BŞS. C 83/648 8b.

43. BŞS. C 83/648 19a.

44. Bu tür kayıtlardan tabiplerin adından ve cerrahî müdahalelerinden bahsedildiği halde tabibin dârüşşifâda olup olmadığı, ameliyatları nerede yaptıkları belirtilmemiştir.

45. Geniş bilgi için bkz. Akdeniz, Nil, Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlakı, İstanbul, 1977, s.128-130.

46. Lehlerin "zolota" adlı paralarına benzetilerek kesilen eski paralarımızdan birinin adıdır. Gümüş olan zolota 30 paraya tekabül ederdi.

üzere sâkin iken bundan akdem fevt olan hekim Mûsâ Beşe b. Abdullah'ın..." vârisi olmadığından muhallefâtının (mirasının) hazine adına zaptedildiğini, fakat Ebu İshak mahallesinden Sinan oğlu Abdullah Efendi'nin adı geçen tabip Musa'nın kendisine "hekim eczâsı bahâsından... 12 esedî kuruş ve 1 zolota"⁴⁶ borcu olduğunu iddia ettiğini öğreniyoruz⁴⁷. Bu kayıta hekim Musa'nın "hekim dükkânında" misafir olarak ikamet ettiğinin belirtilmesi dikkat çekicidir.

Eski tabiplerin gerektiğinde ilâçlarını kendilerinin yaptığı düşünülürse bu tabip dükkânlarının aynı zamanda eczane olarak hizmet verdikleri söylenebilir. Bazı tereke kayıtlarında ölen tabibin mirası arasında zengin ilâç malzemesinin bulunması da bunu gösteriyor⁴⁸. Ancak hekimlerin zaman zaman kendi ilaçlarını yapmaları eczacıların yetişmesine engel olmamıştır. Kayıtlarda eczacıların adına da rastlanmaktadır. Şevval 910/Mart 1504 tarihli iki boşanma kaydında Arap Mehmet oğlu Davut ile Murat oğlu Yusuf'un⁴⁹, belirtilen tarihte Bursa'da eczacılık yaptıkları anlaşılıyor. O devirde eczacıların birçok kayıt altında mesleklerini icrâ ettiklerini, tıbbî âşina olmanın, hesap bilmenin eczacı olmak için şart olduğunu biliyoruz. Hekimler hastaları için gerekli olan ilaçları ya kendileri bizzat nezâret ederek yaptırır veya eczacılara reçete yerine geçecek bir tezkere yazarak ne istediklerini bildirirlerdi. Hekimin emri veya tezkeresi olmadıkça eczacı kimseye ilâç veremezdi. "Saydalân" veya "İспенçâr" denilen eczacılar gibi macuncu ve şerbetçiler de eczacılıkla ilgili değişik ilaçlar hazırlarlardı⁵⁰.

Cerrâhi Müdahaleler

Sicillerde sıkça cerrâhi müdahalelerle ilgili kayıtlara da rastlanmaktadır. Herhangi bir ilâve bilgi olmamakla birlikte bu müdahalelerin bir kısmının dârüüşşifâda yapıldığını kabul etmek zorundayız. Fakat bir kısmının da sözünü ettiğimiz "hekim dükkânlarında" gerçekleştiğini söylemek uygun olur.

Elimizde bulunan kayıtlara bakılırsa, cerrahî müdahaleler daha çok mesane taşlarının alınması maksadıyla yapılmıştır. 25 R.âhir 891/30 Nisan 1486 tarihli kayıttan Abdullah kızı Kadem'in (kayıta

47. BŞS. B 26/217 136b.

48. Muharrem 872'de ölen tabip Mevlana Taceddin'in metrukâtı için bkz. BŞS. A 2/2 41ab.

49. BŞS. A 19/19 362b, 368b.

50. Uludağ, age, s.185-186; Akdeniz, age, s.43 vd.

bu kadının Mehmet'in azatlısı olduğu da belirtiliyor), oğlu Halil Mehmet'in "kavuşunda"⁵¹ olan taşı cerrah Musa oğlu Hayrettin'e⁵², 12 C.evvel 892/6 Mayıs 1486'da Seydî Ahmed oğlu Mevlânâ Bedrettin'in "hacer-i mesânesini" fahru'l-kehhâlîn ve'l-cerrâhîn Seyyid İbrahim oğlu Seyyid Abdülkadir'e⁵³, 26 Zilkade 944/26 Nisan 1537'de Bursa Balıkpazarı mahallesinde oturan Nikola oğlu Dimitri, yine mesanesinde olduğunu söylediği taşı cerrah Seydi Bereketi'ş-Şeybe oğlu Ali'ye⁵⁴, 23 C.evvel 981/27 Mayıs 1486'da Bursa Karaşeyh mahallesinde oturan İbrahim oğlu Mustafa ise "bevlim yolunda taş durub küllî zahmet çekerim" dediği taşı cerrahi Ahmet oğlu Ali'ye⁵⁵, 22 Recep 982/8 Kasım 1574 tarihli başka bir kayıta ise Bursa Arapmehmet mahallesi sakinlerinden Hüseyin oğlu Hasan'ın Mehmet adındaki küçük oğlunun mesanesindeki taşı cerrah Mehmet oğlu Hüseyin'e⁵⁶ ameliyatla aldirmek istediklerini öğreniyoruz.

24 Safer 889/22 Mart 1484 tarihli başka bir kayıta Mevlana Şükrullah oğlu Ahmet Çelebi'nin kölesi Hamza'nın attan düşüp ayağını kırıdığı ve cerrah İskender'e Hamza'nın ayağını kesmesine izin verdiği belirtiliyor⁵⁷. Bu kaydın sonunda yer alan "... eğer ondurursa febihâ ve illâ sirâyet iderse cerrâh-ı mezkûrdan davâ ve nizâm yokdur..." (yani, iyi ederse ne âlâ, tedavi edemez de hastalık sirayet ederse adı geçen cerrahıan davacı olmayacağım) ifadesi büyük bir ihtimalle kırığın tedavi edilemediğini ve kangrene dönüştüğünü gösteriyor.

27 Zilhicce 986/25 Şubat 1578 tarihli bir dava kaydında ise Hacı Seyfeddin oğulları Alemşah, Ali ve Salim, kardeşleri Veli'nin "boynunda vâki hanâzir zahmetini"⁵⁸ tedavi edemeyen ve ölümüne sebep olan tabip Rıdvan'a karşı açtıkları davadan vazgeçtiklerini belirtmektedirler⁵⁹.

Boyun ırları ile ilgili başka kayıtlar da vardır. 10 R.âhir 992/25 Ocak 1584 tarihinde Bursa İsabey köyünden Osman oğlu Ali, kü-

51. Sidik kavuşu, mesane anlamına gelir.

52. BŞS. A 5/5 74a.

53. BŞS. A 5/5 333a.

54. BŞS. A 40/45 211a.

55. BŞS. A 100/117 3b.

56. BŞS. A 101/118 228a.

57. BŞS. A 4/4 47a.

58. Dâü'l-hanâzir (sıraca, scrofulous tumor); Boğazda ırlar çıkmasına ve bedenın bazı taraflarında yaralar açılmasına yol açan ırsî bir hastalık.

59. BŞS. A 80/93 98b.

çük oğlu Mustafa'nın boynundaki uru çıkarmak için cerrah Mustafa oğlu Osman'a izin verdiğini belirtmekte⁶⁰, 25 Şevval 1029/24 Eylül 1619 tarihli bir kayıta da Bursa Astranos/Orhaneli yakınlarında Harmancık'a bağlı Nusretler köyünden Mehmet oğlu Bayram, "... bir nice zamandır ki, bi-irâdetillâhi teâlâ boynumda ur dimekle maruf verem zahir olub kendince şişü bana küllî ızdırab virmeğin ben dahi..." cerrah Hızır oğlu İbrahim'e uru çıkarmaya izin verdim, demektedir⁶¹. Bu kayıta boyun urundan "verem" diye bahsedilmesi bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sicil kayıtlarında adına çok sık rastlanan hastalıklardan biri de "nasîr zahmeti"dir⁶². Bu hastalıktan sıkça ölümlerin vuku bulduğu görülüyor⁶³. Bursa Mollamehmet mahallesinde oturan Mürüvvet oğlu Murat, penisindeki "nevâsır zahmetinden"⁶⁴ şikayet etmekte, tedavisi için müsbet sonuçlanmaz da ölürse hekimden davacı olunmamasını istemektedir⁶⁵.

Salgın Hastalıklar

Eski devirlerin en ürkütücü salgın hastalıklarından biri olan tâ-un/veba ile ilgili bazı kayıtlar, Bursa'da 897/1491 ve 909-910/1503-1504 yıllarında korkunç bir veba salgınının yaşandığını belgeliyor.

Yeniçeri ocağına yeni alınan acemi yeniçerilerin Türk köylerindeki çiftçi ailelerinin yanına verilerek Türkçe öğrenmelerinin sağlandığını biliyoruz. Bursa ve kazalarına bağlı köylerde de bol miktarda acemi yeniçeri vardı ve bunları takiple "acemi yeniçeriler kethüdası" görevli idi. Kethüda çiftçilere çocukları zimmetle teslim eder ve zamanı gelince geri alırdı. Aslında hangi sebeple vuku bulursa bulsun, dava konusu olmadıkça ölüm olayları mahkeme sicillerine yazılmazdı. Ancak acemi yeniçeriler, devletin çiftçilere zimmetle teslim ettikleri kişiler olduğundan, bunların kaçmaları veya ölmeleri halinde durumun ilgililere bildirilmesi gerekiyordu. İşte bu sebeptendir ki, çeşitli hastalıklardan ölen acemi yeniçerilerinin durumlarını, bunları yanında barındıran çiftçilerin şahitlerle mahke-

60. BŞS. A 129/152 10b.

61. BŞS. A 80/93 98b.

62. Nasîr, nâsûr (nevâsır), bâsûr (bevâsır): Basur deliği, fistül.

63. BŞS. A 19/19 143b, 328a.

64. Nâsûr-i bevîl: İdrar yolları dokularının marazî olarak sertleşmesi.

65. BŞS. A 80/93 235b.

meye gelerek ölüm olayını sebepleriyle birlikte tescil ettirmeleri icap ediyordu. 20 Muharrem 897/23 Kasım 1491'de Armutlu köyünde Mahmut oğlu Ahmet'in yanında bulunan Kasım'ın⁶⁶, 2 Safer 897/5 Aralık 1491'de Balıklı köyünde İsa oğlu Yusuf'un yanında bulunan Hamza ve Yusuf'un⁶⁷, 12 Ramazan 897/2 Temmuz 1491'de Kaplıca müderrisi Mevlana Seydî'ye hizmet için verilen Bosnalı yeniçeri Bâli'nin⁶⁸ tâundan öldüklerinin sicillere kaydedilmesinin sebebi budur.

909 ve 910/1503 ve 1504 yıllarına ait kayıtlar ihtiva eden A 19/19 nolu şer'iyye sicilinde, Balıklı, Hamamlıkızık, Gölpınar, Tuzla, Kızılköy, İvazpaşakızıği, Ahmetler, Armutlu, Karaköy, Hamitler, Çavuşköy gibi Bursa ve kazalarına bağlı pek çok köyde "tâun zahmetinden" ölen yüzlerce acemi yeniçerinin adına tesadüf edilmektedir⁶⁹. Bu kayıtlar bize, belirtilen tarihlerde Bursa ve çevresinde veba salgınının aylarca devam ettiğini ve pek çok kişinin öldüğünü gösteriyor. Bu tür bilgilere daha sonraki yıllara ait defterlerde de sıkça rastlanıyor⁷⁰.

19 Zilkade 910/23 Nisan 1504 tarihli iki ayrı kayıta, Bursa Dikencik köyünde Mustafa ve Hızır adındaki acemi yeniçerilerin "kuduz sarasından" öldüklerinin kaydedilmesi ise, bu tarihte köyde bir kuduz salgınının bulunduğunu düşündürüyor⁷¹.

Yakın zamanlara kadar insanlar için korkulu rüya olan hastalıklardan biri de cüzzamdır. Cüzzam/Lepra ile ilgili son araştırmalar bu hastalığın inanıldığı kadar korkunç olmadığını, diğer bulaşıcı hastalıklara oranla bulaşma ihtimalinin de çok düşük seviyede kaldığını göstermektedir. Fakat eskiden cüzzamlı olmak, inanılan tehlikesi ve bulaşıcılığından dolayı son derece üzücü bir olay olarak telakki ediliyordu. Bu sebeple hastalığa yakalanmak bir tarafa, hiç kimse "cüzzamlı" ithamına da maruz kalmak istemezdi. Ne var ki, İnegöl'e bağlı Ortaköy'de oturan Yunus kızı Acındık(?)⁷² ile Edremit Şehirköy sakinlerinden Doğan oğlu Mustafa'ya⁷³ "zahmet-i cüzzam töhmetini isnad itmişler"dir. Bu itham üzerine Bursa'ya gelen

66. BŞS. A 8/8 262b.

67. BŞS. A 8/8 268b.

68. BŞS. A 8/8 409a.

69. Örnek için bkz. BŞS. A 19/19 126a, 142a, 300a.

70. BŞS. A 40/45 29a.

71. BŞS. A 19/19 42b.

72. BŞS. A 8/8 228a.

73. BŞS. A 8/8 265a.

Acındık ve Mustafa "etıbbâya" gösterilmiş ve doktorlar, "ol töhmet ve ol marazdan bu berîdir", yahut "ol zahmet bunda yokdur.." diye rapor verdiklerinde rahat nefes alabilmişlerdir. Daha sonra bu raporları mahkemeye getirerek tescil ettiren Acındık ve Mustafa, Bursa kadısından, İnegöl ve Edremit kadılıklarına hitaben yazılan ve bu hastalıkları taşımadıklarını bildiren birer resmî belge olarak köylerine gitmişlerdir.

Bilindiği gibi bir zamanlar "Cezire-i Hind-i Garbî" veya "Yeni-dünya" denilen Amerika kıtasının keşfinden sonra bu yeni topraklardan Eskidünya'ya gelenler, servetleri ile birlikte hastalıkları da getirmişlerdir. Bunlardan biri de "frenği" idi. İspanyol askerlerinin İtalya ve Fransa'ya taşıdıkları, buradan da bütün Avrupa'ya yayılan frenği daha sonra Osmanlı topraklarında da görüldü. Devrin tabiplerinin kitaplarında ele alıp uzun uzun anlattıkları frenği, veba ve cüzzam gibi öldürücü bir hastalık olarak kabul ediliyordu. Bu sebeple frenği için başlangıçta "cüzzam-ı cimâciyye", "cüzzam-ı nef-sâniyye", "vebâü'l-efrencî", "marazu's-şeytân", "marazu'l-hâlik" gibi ürkütücü isimler kullanılmıştı. Ayrıca gayr-i meşrû cinsel ilişkilerle olan bağlantısından dolayı "marazu'l hacâle", "İlletü'z-zinâ"; hastalığın menşeiini göstermek için "maraz-ı Hindî"; hastalığı Avrupa'ya taşıyanları ifade için de "maraz-ı İspanya" denilmişti. Ancak bunlar arasında en çok yayılan isim "dâü'l-efrenc veya "frenği" oldu. Türkler için bu iki isim, hastalığın Frenk dünyasından, Avrupa'dan geldiğini ifade ediyordu⁷⁴.

Safer 1008/Eylül 1599 tarihli bir kayıt, frenginin Osmanlı topraklarına yayılış yollarından birinin de kölelik kurumu olduğunu gösteriyor. Bu kayda göre, Abdullah kızı Sultan, Bostan oğlu Hüseyin'den 8000 akçeye satın aldığı Macar asıllı Peymâne adındaki cariyyede "frenk marazı" olduğunu iddia ederek parasını geri istemektedir⁷⁵. Başka bir kayıttan ise halkın frengililerden nasıl kaçtığını öğreniyoruz. Şaban 1000/Mayıs 1592 tarihli bu kayda göre Ebu'l-Kasım adında biri, hanımı Züleyha'yı evinden alıp götürerek kayınpederi Hacı Mahmut'u dava etmekte; Hacı Mahmut da cevaben, damadının frengili olduğunu ve kızının ondan öğrendiğini, bu sebeple kocası iyi oluncaya kadar, her türlü masrafını karşılayarak kızını evinde barındıracağını, damadının sağlığına kavuşması durumunda kızını tekrar onun yanına göndereceğini açıklamaktadır⁷⁶.

74. Uludağ, age, s.41-50.

75. BŞS. A 152/199 45b.

76. BŞS. A 150/180 228a.

Adlî Tıp Uygulamaları

Yukarıda verdiğimiz 897/1491 yılına ait iki kaydın dikkate değer ortak özelliklerinden biri, adlî tıp uygulamalarını hatırlatan bir yaklaşımla hastaların doktor kontrolünden geçirilmeleri, hastalıkları ile ilgili rapor alınması ve bu raporun mahkemeye ibraz edilmesidir. Aslında Osmanlıların ilk dönemindeki adlî tıp uygulamaları için başka örnekler vermek de mümkündür. Meselâ, 14 Ramazan 944/15 Şubat 1537 tarihli bir kayıta, Abdullah oğlu Hüseyin, Mustafa oğlu Mehmet'ten satın aldığı Hasnâ adındaki cariye'nin "göydesinde ayb-i kadîmi olduğunu" iddia ederek satışın iptali isteği ile mahkemeye başvurmuş, hakim cariyeyi, mutlaka hekim olduklarına inandığımız "ehl-i hibre" (bilirkişi)ye muayene ettirmiş ve bilirkişilerin de bu kusurun eskiliğini tasdik etmelerinden sonra satışı geçersiz saymıştır⁷⁷. Biraz önce sözünü ettiğimiz Macar cariye Peymâne'nin davasında da hekim kontrolü ile karışıyoruz. Peymâne "fahru'l-etıbbâi'l-hâzikîn Ali Çelebi'le" gönderilmiş ve tabibin, "...mezbûre cariyyede frenk marazı olub aybı kadîmdir" diye rapor vermesi üzerine satış feshedilmiştir⁷⁸.

Hekim-Hasta İlişkileri

Şer'iyye sicillerinde hekim-hasta ilişkilerine ait kayıtlar da vardır. Özellikle çeşitli arızalar ve ölümle sonuçlanma ihtimali olan cerrahî müdahalelerde hekimlerin, hastadan rızalarını belirten vesikalar istediklerini ve bunun mahkeme kayıtlarına geçirildiğini müşahede ediyoruz. Bu izin belgelerine bazan;

"...ben dahi mezbur üstâd İbrahim'e zikr olunan uru yarub çıkarmak için tîb-ı hâtır ile izin virdim"⁷⁹ ifadelerine, bazan;

"...mezkûr Seyyid Abdülkadir'e izin ve icazet virdim ki, yarub hacet-i mezbûru ihrâc eyleye. Eğer sıhhat bulmayub helâk olursam kanım helâl olsun. Ehlinden ve akrabamdan kimesne davâ ve nizâ etmeye..."⁸⁰,

"...hüsn-i ihtiyârımla kendimi teslim eyledim. Bildüğü üzere tîmar eyleye. Ecelim tamam olub ölürsem, vârislerimden bir kimesne asla ve kat'a davâ ve husûmet eylemeye..."⁸¹,

77. BŞS. A 40/45 178b.

78. BŞS. A 150/180 228a.

79. BŞS. B 39/233 107a.

80. BŞS. A 5/5 333a.

81. BŞS. A 101/117 3b.

"... mezbur cerrâh sanatında mâhir olub nice kimesneleri bu makûle marazdan halâs itmekle ben dahi mezbûr oğlumu mezkûr cerrâha virüb ve yarub tîmar itmeği icâzet virüb bildüğü gibi işleyüb tîmar idicek, acılı olursa bu hususa davâ ve nizâm yoktur. İdecek olursam mesmû'a ve makbûle olmaya..."⁸² gibi cümlelere rastlanmaktadır.

Öte yandan, zaman zaman hekimlerle hasta yahut hasta yakınları arasında bazı anlaşmazlıkların çıktığı da oluyordu. Meselâ, cerrah Rıdvan'ın boynundaki uru alırken hastası Veli'nin ölmesi, kardeşlerinin Rıdvan'dan "... muhâlif ilâç itdi..."⁸³ diyerek davacı olmalarına sebep olmuş, ancak kardeşler daha sonra davalarından vazgeçmişlerdir. 883/1478 yılına ait bir kayıta ise, hekim Frenk Yakub'un, Bursa Kavak köyünden Dimitri oğlu Arslan'ın kulağını tedavi ederken hastanın kulağına mil soktuğu ve öldüğü belirtilerek hekimden davacı olunmaktadır⁸⁴. Bu konuda ilginç bir örneğe de C 1/53 nolu defterde rastlıyoruz. Zilhicce 962/Ekim 1554 tarihini taşıyan bu kayıttan anlaşıldığına göre, Bursa'da Hisar Camii'nde imam olan Ebubekir Efendi, cerrah Ahmet oğlu Halil Çelebi'nin, küçük oğlu Mustafa'yı sünnet ederken "....zekerinin haşefesinden bir mikdarını kat' eylediği..." iddiasıyla kendisinden davacı olmuş, fakat daha sonra cerrahtan 50 kuruş alarak davasından vazgeçtiğini bildirmiştir⁸⁵.

Tedavi Ücretleri

Yukarıda da temas edildiği gibi Bursa Dârüşşifâsı bir vakıf müessesesi idi. Dolayısıyla buradaki hizmetler parasızdı. Hekimler maaşlarını vakıflar gelirlerinden alıyor, hastaların tedavi ve diğer giderleri vakıf tarafından sağlanıyordu. Dışarıda sürdürülen sağlık hizmetleri ise şüphesiz paralı idi. Acaba hastalardan muayene ve tedavi ücreti olarak ne alınıyordu? Önemli ameliyatlarda alınan ücret miktarı ne idi? 10 Zilkade 1156/26 Aralık 1743 tarihli bir kayıt bu konuda bize ipucu veriyor. Bu kayıta, "Seyyid Receb b. Seyyid Mehmed'e yevmî 25 akçe cerrâh bahâsı takdir şüd"⁸⁶ denilmektedir. Cerrah Recep'in dârüşşifâda çalışan bir tabip mi, yoksa serbest çalışan bir doktor mu olduğu anlaşılacakla beraber, dârüşşifâ tabip-

82. BŞS. A 101/117 228a.

83. BŞS. A 80/93 98 b.

84. BŞS. A 3/3 14b.

85. BŞS. C 1/53 24b.

86. BŞS. B 121/835 131b.

lerinin maaşı vakfiyede belirtildiği gibi hâkimin takdirinin söz konusu olamayacağı düşünülürse Recep'in serbest çalışan biri olduğu söylenebilir ve 1156/1743 tarihi itibarıyla bir cerrahın yevmiyesi ortaya çıkar. 969/1562 yılında "nasûr-i bevlî"den şikayetçi olan Murat ise hekim Musa'ya tedavi ücreti olarak iki altın verdiğini belirtmekte ve "...ıslah idecek olursa dahi ziyâde vireyim.."87 diyerek ücreti artırabileceğini beyan etmektedir. Zilkade 944/Nisan 1583 tarihli bir mesane taşı ameliyatında ise Dimitri adındaki hasta ile cerrah Seydî Ali arasında "...üç yüz akçe cerrâhiye kabûl..." edilmektedir88. 26 C. evvel 931/21 Mart 1525 tarihinde ölen tabip Muhyiddin Efendi'nin yevmî 8 akçe (aylık 240 akçe)89 maaşla dârüşşifâ hekimi olduğu düşünülürse bu ameliyatın, bir hekimin bir aylık maaşından daha yüksek bir rakama ulaştığı sonucu ortaya çıkar.

Sicillerde Tıp Kitapları

Muharrem 872/Ağustos 1467 tarihli bir kayıta Bursa Yerkapı mahallesinde vefat eden tabip Mevlana Yahya oğlu Taceddin'in terkesi yer almaktadır. İki sayfa tutan bu kayıta90, Taceddin'in miras olarak bıraktığı ev eşyası sayılmakta ve sayfanın sonunda "otuz bir aded mücellid kitaplar, bahâ 1000 akçe" kaydı bulunmaktadır. İkinci sayfada ise Taceddin'in mirasında yer alan tıbbî malzeme, ilâç, ilâç hammaddesi ve tıp kitaplarının isimleri bulunmaktadır. Ayrıca aynı kayıttan, tabibin ev eşyası ile alacakları ayrı bir bölüm, "hekim dükkânında" bulunan eşya, eczâ ve kitapları da ayrı bir bölüm halinde yazıldığı anlaşılıyor. Bu ikinci bölümde okunabilen eşya ve eczâ arasında; şeker, kâfur, darçın, neft, gül suyu, misk, zencebil, çam sakızı, sinameki, badem, anason, zırnıh, terazi, tas, divit, hokka, 15 akçe nakit vs. bulunmaktadır. Aynı kaydın sonlarında akçe olarak değerleri de belirtilen dört adet tıp kitabının da adı vardır. Bu kitaplar:

1. Şerh-i Mûciz (220 akçe)
2. Şerh-i Sedîdî (?) (100 akçe)
3. Muhtâr-ı Kânûn (20 akçe)
4. Mugnî (30 akçe)91

87. BŞS. B 121/835 235b.

88. BŞS. A 40/45 211a.

89. BŞS. A 35/35 391b.

90. BŞS. A 2/2 41ab.

91. BŞS. A 2/2 41ab.

Sadece tabiplerin değil, diğer Osmanlı aydınlarının metrûkâtı arasında da tıp kitaplarına rastlamak mümkün olmaktadır. Meselâ, Şeyh Ali Paşa metrûkâtı arasında sayılan 85 adet kitaptan üçünün tıba ait olduğu görülüyor. Bunlar:

1. Köhne tıp kitabı
2. Kitâb-ı Tıb (bir cilt)
3. Mecmûa Tıb'dan⁹² şeklinde yazılmıştır.

Asıl önemlisi değişik şahısların vakfettikleri kitaplar arasında da tıp kitaplarının bulunmasıdır. Meselâ, Şeyh İlâhîzâde adıyla bilinen Şeyh Mahmut Çelebi'nin evi ile beraber vakfettiği 16 kitap arasında meşhur tabip Hacı Paşa'nın "Teshîl" adındaki eserine⁹³;

Molla Yegân'ın vakfında mevcut kitaplar arasında:

1. Kitâb fi't-Tıb
2. Kitâbü'ş-Şifâ, adındaki eserlere⁹⁴;

Aynı defterde sayısı 233'ü bulan vakıf kitapları arasında:

1. Kitâb fi't-Tıb
2. Şerh-i Mûciz fi ilmi't-Tıb
3. Müfredât li-İbni Baytar, isimlerine⁹⁵;

Lutfullah Efendi'nin Sultan Murad Han Medresesi'ne vakfettiği 62 kitap arasında:

1. Kitâbü'l-Kavâid fi't-Tıb
2. Kitâb-ı Fârisî fi't-Tıb, adlarına⁹⁶;

Bursa Doğanbey mahallesi sakinlerinden Hacı Abdullah Efendi'nin Molla Abdullah'a hibe ettiği kitaplar arasında "Kitâb fi't-Tıb" adına⁹⁷;

92. BŞS. A 1/1 84a.
 93. BŞS. A 107/128 147b.
 94. BŞS. B 135/150 66b.
 95. BŞS. B 135/150 64ab.
 96. BŞS. B 26/217 129a.
 97. BŞS. B 189/412 21a.

Şeyh Hacı Abdullah Efendi'nin vakfettiği değişik alanlarla ilgili 438 kitaptan oluşan önemli bir kitap koleksiyonu arasında ise:

1. Tıbbu'n-Nebî (sav)
2. Teshil fi't-Tıb
3. Hülâsatü't-Tıb
4. Kitâbu İbni Şerif⁹⁸ adındaki tıp kitapları vardır.

SONUÇ

Bir müessese olarak Bursa Dârüşşifası ile ilgili araştırmalar için Bursa Şer'iyye Sicilleri vazgeçilmez kaynak niteliğindedir. Ayrıca tıp tarihini ilgilendiren değişik bilgileri başka kaynak ve belgelerde bulmak mümkün ise de, genel tıp tarihi araştırmaları için mahkeme sicilleri de denen şer'iyye sicilleri, ihtiva ettikleri zengin malzemeler bakımından mutlaka başvurulması gereken kaynaklar durumundadır.

Kanatimize göre, Bursa Dârüşşifası ile ilgili olarak yapılacak çalışmalar, sicillere başvurulmadıkça eksik kalacak ve sağlıksız olacaktır. Makalemizde kullandığımız kayıtların, mevcut kayıtlara oranla çok az bir bölümünü oluşturduğunu bildirmemiz gerekir. Ortaya çıkardığımız bu çalışma birkaç aylık bir uğraşının ürünüdür. Aslında Osmanlıların ilk tıp fakültesi durumundaki bu dârüşşifâ üzerinde çok daha geniş çapta bir çalışma yapılmalıdır. Ancak böyle bir çalışmanın, bir ekiple yürütülmesi ve ilgili kurumlarca desteklenmesi başarı oranını artıracaktır.

---

98. BŞS. B 352/736 109a.

6 *سید خرد اولدر که مولا اظہار فیوض موسی و طہار بنی محمد و سید محمد سید علی حمید علیہ و آلہ و سلم نور الدین در اول
شخص نام کسند لور و بر و کت و اصلقا فیض اولان قدی اعلیٰ قدر مقبول و برین محی کلمہ کت لسی اولان عامی لعلہ
مخفیہ عدالات شہادت شہادت ایدور استدر که خود نام کوبدن صولانی ایزت کتدر علیہ حد مقبول و برین
لغز نام اصفا زرق ایلی و صولان کت لسی اولان اولان زمره کتدر دارالشفاء کت و دعاء رضوان
ایلی کت اولدی و بر*

7 *سید خرد اولدر که ماعت کتدر صفیر کتدر دالکس کتدر و اولدی کتدر و سید خرد کتدر و سید خرد کتدر و سید خرد کتدر
کتدر و سید خرد کتدر اولان قدی اعلیٰ قدر مقبول و برین کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر
ایدور استدر که و کتدر لسی کتدر صفیر کتدر اولان صفیر کتدر صفیر کتدر اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر
کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر*

8 *یوم الا ۱۸ جم ۸۹۰
لور سید خرد کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر
کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر*

9 *سید خرد اولدر که ماعت کتدر صفیر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر
کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر
کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر*

10 *اولدر که اطراف نوس کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر و کتدر کتدر
کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر
کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر و کتدر لسی اولان کتدر*

6. Dâüşşifâda ölen acemi yeniçeri
7. Dikencik köyünde kuduk vakası
8. Edremitli Mustafa'ya cüzzam isnadı.
9. Armutlu köyünde veba/tâun salgını
10. Boyun uru ameliyatı

